

مشاوران راه‌گشای راه‌بندان هویت‌یابی هستند

محمدحسین دیزجی

گفت‌وگو با دکتر حسن ملکی، استاد تمام و عضو هیئت‌علمی دانشگاه علامه طباطبایی و مسئول کارگروه علوم تربیتی «شورای تحول علوم انسانی در خصوص هویت دینی دانش‌آموزان»

فرد و تشکیل هویت
راهکارهای غنای

**معلمانی که از جهت روش و منش
تعادل دارند در شکل‌دهی هویت نقش
مؤثری ایفا می‌کنند**

این چند چیز شامل چه مواردی است؟

یکی ارتباط فرد با خودش است. بعد ارتباط فرد با دیگران و سومی ارتباط فرد با مبدأ هستی است.

این سه سؤال پرسش‌های فلسفه طبیعی افراد است که بیشتر در دوره نوجوانی در وجود افراد شکل می‌گیرد. این‌ها سؤال‌های فلسفی دانشگاهی و آموختنی نیست، بلکه سؤال‌های طبیعی در ذات افراد است.

وقتی فرد رشد کرده و از دوره کودکی به دوره نوجوانی می‌رسد با این سؤال‌ها روبروست. این پرسش‌ها مربوط به محسوسات و ملموسات نمی‌شود و جنبه انتزاعی دارد و در وجود هر فردی شکل می‌گیرد. حال معنای هویت این است که انسان برای این قبیل سؤال‌ها عمده و ریشه‌ای خودش چه پاسخی به دست می‌آورد.

یعنی متوجه بشود رابطه‌اش با خودش، رابطه‌اش با دیگران و رابطه‌اش با مبدأ هستی چگونه است. هویت با واژه‌ای به نام تعادل در ارتباط است. یعنی اگر انسان از جهت روحی و روانی به یک

روی یک نیمکت کنار هم نشسته بودند و با هم درباره‌ی واژگان و عباراتی همچون هویت دینی، نقش کتاب‌های درسی در شکل‌گیری آن در دانش‌آموزان و چالش‌های هویت دینی، صحبت می‌کردند. همین گپ و گفت، آرام‌آرام به پرسش‌هایی تبدیل شد که نیازمند پاسخ بود. بالاخره برای هر سؤال، پاسخی می‌توان یافت. ما با پرسش‌هایی که در ذهن آن‌ها بود به دیدار دکتر حسن ملکی، دانش‌آموخته دکترای برنامه‌ریزی درسی رفتیم تا از تجربه‌های او استفاده کرده و جوابی در این زمینه دریافت کنیم. با ما همراه باشید.

ما به بهانه هویت دینی و سؤال‌اتی در این زمینه اینجا هستیم. فرصت را مغتنم شمرده و در آغاز این نکته را مطرح می‌کنیم که ابتدا هویت و سپس هویت دینی را برای مخاطبان ما تعریف کنید.

بسم‌الله الرحمن الرحیم.

هویت از لحاظ لغوی به معنای چیستی است. وقتی گفته می‌شود هویت فردی باید به دست آید و شکل بگیرد، یعنی چیستی یک فرد باید شکل بگیرد. وقتی که از چیستی فرد حرف می‌زنیم از یک نظام ارتباطی صحبت می‌کنیم. یعنی یک فرد در هر موقعیتی که قرار دارد باید شبکه ارتباطی او با چند چیز معلوم بشود تا خود فرد را به یک اقناع درونی برساند.

یک معلم به‌وسیله هوشیاری خود می‌تواند یک فضای مثبت در کلاس ایجاد کند و حتی بیش از یک معلم دیگر در هویت‌دهی اثرگذار باشد

تعال و آرامشی برسد از نظر، می‌توان گفت که فرد هویت به دست آورده است یا هویتش شکل گرفته است.

با این تعریف، هویت دینی را چطور باید عنوان و مطرح کرد؟

با توجه به آنچه که من عرض کردم، اگر از منظر دینی و ماوراءالطبیعه به این سؤال پاسخ داده شود، می‌توان گفت که هویت دینی است. مثلاً نسبت فرد با خودش و دیگران و مبدأ هستی با ملاک و معیار دینی تعریف می‌شود. وقتی این‌طور شد، مبدأ هستی آن‌وقت پروردگار است. اگر این‌گونه شد می‌گوییم فرد هویت دینی پیدا کرده است.

برنامه‌های درسی در شکل‌گیری هویت دینی چقدر می‌تواند مؤثر باشد؟

ما وقتی از برنامه‌های درسی حرف می‌زنیم در حقیقت از یک فرصت و شرایط انتخاب‌شده برای تربیت دانش‌آموزان صحبت می‌کنیم. البته برنامه درسی صرفاً معادل کتاب‌های درسی نیست اما شکل قالب آن به‌صورت کتاب‌های درسی تدوین و ارائه می‌شود. لذا این محورهایی که اشاره کردم یعنی آن نسبت‌هایی که بین انسان با خودش، دیگران و مبدأ هستی هست، باید در برنامه‌های درسی به‌گونه‌ای باشد که بتواند پاسخگوی این پرسش‌ها بوده و به ایجاد تعادل در وجود فرد کمک کند. بنابراین طراحان برنامه‌های درسی به این نکات در برنامه‌ریزی خود توجه دارند و این برنامه‌ها باید مؤثر واقع شود. یعنی فرد از طریق برنامه‌های درسی، باید نسبت خودش با خودش، نسبت خود با دیگران و نسبت خودش و مبدأ هستی را تنظیم کند. در واقع برنامه‌های درسی به این تنظیم شدن باید کمک کند و هر قدر در این زمینه بیشتر مؤثر باشد می‌توان گفت که برنامه درسی در شکل‌گیری هویت مؤثر است.

چه راهکارهایی برای شکل‌گیری و تقویت هویت دینی دانش‌آموزان توسط مخاطبان مجله ما یعنی مشاوران وجود دارد؟

من تصور می‌کنم که چند عامل در تکوین هویت دانش‌آموزان نقش مؤثری ایفا می‌کند که از آن جمله معلمان هستند. معلمان هویت‌ساز هستند یعنی معلم باید حواسش باشد که وقتی تدریس می‌کند از طریق این تدریس، تعلیم می‌دهد، تربیت

می‌کند و هویت‌سازی هم می‌کند. همچنین برنامه‌های درسی در شکل‌گیری هویت نقش دارند اما در این میان مشاوران مدارس در شکل‌دهی به هویت دانش‌آموزان نقش فوق‌العاده می‌توانند ایفا کنند. دانش‌آموزان در دوران نوجوانی گاهی با یک بحران‌هایی در هویت‌یابی مواجه می‌شوند. من تصور می‌کنم مشاوران کسانی هستند که وقتی دانش‌آموزان در سیر تکمیل هویت خود به یک مانع برمی‌خورند و یا به مسائل روانی و عاطفی خاصی مبتلا می‌شوند، در واقع با یک راه‌بندان روبرو هستند. مشاوران کسانی هستند که راه‌بندان هویت‌یابی را باز می‌کنند و نمی‌گذارند که دانش‌آموزان پشت این راه‌بندان و مانع باقی بمانند چون اگر آنجا باقی بمانند در آینده مشکلات متعدد در زمینه‌های روانی و عاطفی خواهد داشت و چه‌بسا تا آخر عمر این مشکلات همراه آن فرد بماند. در واقع مشاوران راهگشای مسیر سیر تکوینی هویت دانش‌آموزان هستند.

گاهی ممکن است مشاور هم در مسیر کار و نقش خودش با یک راه‌بندان روبرو شود. اینجا چطور می‌توان موانع را برطرف کرد؟

من معتقدم هر کسی که با تعلیم و تربیت سروکار دارد باید به مسئله این‌طور نگاه کند که اگر مثلاً من مشاور هستم خودم نیز به مشورت با مشاوران برتر از خودم نیازمندم. اگر معلم هستم به معلمان برتر از خود نیاز دارم. اگر این نگاه در وجود انسان‌ها باشد آن‌وقت این موانعی را که از آن یاد کردیم دیگر پیش روی کسی باقی نخواهد ماند. یعنی مشاور باید بداند که قواعد مشاوره به‌طور مطلق در اختیارش نیست و او نیز باید خودش را به‌هنگام نگه دارد.

آیا پرداختن به موضوع هویت دینی دانش‌آموزان منحصر به معلمان دینی و تربیتی است یا سایر معلمان مثلاً دبیر ریاضی و علوم هم می‌توانند در این زمینه نقش آفرین باشند؟

من معتقدم هویت فرد در بستر زندگی و به‌وسیله عوامل گوناگون زندگی شکل می‌گیرد. برخی از این عوامل می‌توانند پنهانی و نامرئی بوده و در شکل‌گیری اثر بگذارند و کسی هم از آن باخبر نباشد. ما در برنامه درسی یک واژه‌ای به نام برنامه درسی نامرئی داریم. بنابراین همین موضوع را می‌توان در مسئله هویت مطرح کرد. یعنی برخی عوامل آشکار و برخی عوامل پنهان هستند. در شکل‌گیری هویت نیز حتی عوامل آشکار نیز اثرگذاری یکسان ندارند و بستگی به شرایط دارد. همان‌طور که شما اشاره فرمودید چه‌بسا یک معلم علوم و ریاضی که به‌ظاهر با هویت دینی نسبتی ندارد بتواند در این زمینه اثرگذار باشد. یک معلم به‌وسیله هوشیاری خود می‌تواند یک فضای مثبت در کلاس ایجاد کند و حتی بیش از یک معلم

دیگر در هویت‌دهی اثرگذار باشد و البته برعکس آن هم وجود دارد. گاهی هم ممکن است نوع رفتار یا تدریس یک معلم ایجاد راه‌بندان کند. لذا این بستگی به این دارد که کسی که تدریس می‌کند تا چه اندازه نسبت به هویت و جایگاه آن آگاهی کامل و درست داشته باشد. همچنین این نکته مهم است که او چه مقدار مهارت دارد تا تدریس و تربیت خود را به سیر تکوینی هویت متصل کند.

حال این رفتار و گفتار و کردار چطور باید باشد که معلم در این مسیر تکمیلی هویت، نقش مؤثری ایفا کند؟

من این طور می‌توانم عرض کنم اگر هر معلمی علاوه بر دانش تخصصی (مثلاً معلم فیزیک علاوه بر دانش فیزیک)، دانش روان‌شناختی بالایی هم داشته باشد، همچنین دانش تربیتی قابل توجهی هم داشته باشد یعنی بداند این دانش‌آموز که در پیش روی او نشسته قرار است انسان تربیت شود نه لزوماً حامل دانش فیزیک، شیمی، فلسفه و جامعه‌شناسی و سایر علوم، آن وقت است که به نتیجه می‌رسد. اگر این معنا را آن دبیر محترم خوب توجه کند، آن وقت انسان تربیت می‌شود. چون قرار است در انسان‌سازی و هویت دادن به او سهمیم باشد باید از قواعد انسان‌سازی مطلع باشد. قواعد انسان‌سازی در علم فیزیک نیست، این علوم علم می‌دهند، اما قواعد انسان‌سازی در علوم تربیتی، روان‌شناسی و مشاوره است.

و لذا، کسانی که معلم را تربیت می‌کنند باید آگاه به این نقش باشند و هم خود معلم باید به این نقش آگاه باشد و مطالعات روان‌شناسی داشته باشد. او باید بلوغ‌شناس باشد و سن رشد فرد را بفهمد. خوب است بدانیم که ما در طول زندگی یک مرحله طوفانی داریم. در این مرحله طوفانی است که گاهی انسان دچار بحران هویت می‌شود که آن هم دوره نوجوانی است. لذا کسانی که در دوره نوجوانی تدریس می‌کنند (در واقع همان دوره اول متوسطه) باید با مطالعات روان‌شناختی خود مسائل بلوغ را خوب بفهمند و از تدریس خود در آن دانش به‌درستی بهره‌برداری کنند. همچنین خودشان هم باید آسوه و الگو باشند. معلمانی که از جهت روش و منش تعادل دارند در شکل‌دهی هویت نقش مؤثری ایفا می‌کنند.

در مسیر این هویت‌دهی و هویت‌یابی چالش‌هایی نیز وجود دارد. لطفاً بفرمایید این چالش‌ها کدام‌هاست و چگونه می‌توان آن‌ها را در عصر حاضر شناسایی و برطرف کرد؟

○ به نظر می‌آید چند چیز در تکمیل هویت افراد به‌ویژه افراد در دوره نوجوانی اثرگذار است. البته قبل از نوجوانی دوره کودکی است که خیلی در هویت‌یابی نقش خاصی ندارد گرچه زمینه‌های

هویت‌یابی در آنجا شکل می‌گیرد اما خود هویت‌یابی و مسئله آن در نوجوانی است. این دوره معادل کلاسی پایه‌های هفتم تا نهم است. البته این دوره در دوره متوسطه دوم هم ادامه دارد.

یعنی این خمیر شکل‌گیری هویت در دوره نوجوانی سفت و محکم می‌شود؟

در اینجا هم خمیر سفت و محکم می‌شود و هم ممکن است این خمیر از هم بپاشد. یعنی کسانی که در دوره هویت‌یابی از این مرحله به سلامت عبور کنند، بعداً زندگی سالمی خواهند داشت. اما کسانی که در این دوره نوجوانی به بحران هویت دچار شوند و کسانی هم نباشند که بتوانند به آن‌ها کمک کنند و از این بحران عبور بدهند، اینجاست که این افراد در مراحل بعدی زندگی آرام و قرار چندانی نخواهند داشت. در واقع دوره نوجوانی دوره برزخی است. یکی از این عوامل مهم همین داده‌هایی است که از طریق فضای مجازی ردوبدل می‌شود. البته جلوی آن را هم نمی‌شود گرفت. در حال حاضر همین داده‌ها ابزارهای یادگیری و به دست آوردن دانش هم هستند. اما از طریق همین وسیله، یک سری اطلاعات ناسالم هم ردوبدل می‌شود. این‌ها به مثابه سمومی هستند که آب زلال هویت‌یابی را کدر می‌کنند. این که در این رابطه چه باید کرد، خود بحث مفصلی است که امروزه به آن سواد رسانه‌ای می‌گویند. این سواد رسانه‌ای را باید هم برای معلم دانش‌آموز و والدین به‌درستی معرفی کرد که با مدیریت و عقلانیت و تدبیر درست از این وسیله استفاده کنند. آسیب‌های مربوط به فضای مجازی را کاهش بدهیم که اگر چنین کنیم به هویت‌یابی او کمک کرده‌ایم. از این که بگذریم مسئله تفاوت نسل‌ها هم مهم است. به هر حال پدران و مادران در یک موقعیت و زمان دیگری رشد پیدا کردند و بچه‌ها در نسل امروز در شکل دیگری در حال رشد هستند. لذا افراد در طرز تلقی‌ها نگرش‌ها با هم تفاوت دارند که گاه این تفاوت‌ها ممکن است به تضاد بکشد و حتی تعادل خانوادگی را بر هم بزند. اگر تعادل خانواده بر هم بخورد یعنی اینکه یک امکان فرصت هویت‌یابی از بین می‌رود و یا تضعیف می‌شود حتی ممکن است این وضعیت بین دانش‌آموزان و معلمان ایجاد شود لذا معلمان باید این را بپذیرند که این تفاوت نسلی وجود دارد و ما نمی‌توانیم آن را انکار کنیم. لذا باید معلمان تلاش کنند از طریق شناسایی موقعیت و نیازهای دانش‌آموزان خودشان را به آن‌ها نزدیک کنند ما هر قدر از نوجوان دور بایستیم، امکان کمک به هویت‌دهی را از دست می‌دهیم. هر وقت به نیازها و علائم آن‌ها توجه کنیم یعنی با آن‌ها باشیم نه بر آن‌ها، گویی که داریم به هویت دینی آنان کمک می‌کنیم. کاری نکنیم که آنان از ما فاصله بگیرند و اگر آنان در کنار ما باشند آن وقت است که ما می‌توانیم روی آن‌ها اثر بگذاریم.

از حضورتان در این گفت‌وگو سپاسگزاریم.